

Något om svårigheterna vid mätning av produktivitet och levnadsstandard

AV ERIK RUIST

Överallt i världen observerar politiker och ekonomer levnadsstandardens utveckling. Har den stigit något under det senaste året? Har vi nått upp till 1939 års standard? — Eftersom det i allmänhet råder full sysselsättning och alltså någon produktionsökning genom en ökning av antalet sysselsatta inte kan äga rum, överflyttas också en del av intresset till produktivitetsutvecklingen. Med produktivitet menar man då, något diffust, produktionsmängden per sysselsatt.

Särskilt för de krigshärjade länder som ännu knappast kommit upp till mellankrigsperiodens levnadsstandard är det givetvis av stort intresse att undersöka produktivitetens utveckling och försöka påvisa orsakerna till en eventuell nedgång. För att lokalisera förändringarna delar man upp landets ekonomi och undersöker varje näringsgren för sig. En förändring kan då visas bero på antingen en förskjutning i sysselsättningen mellan olika näringsgrenar eller en produktivitetsförändring inom näringsgrenarna. Eftersom det stöter på både praktiska och teoretiska svårigheter att mäta produktiviteten inom sådana näringsgrenar som administration och handel, och statistiken på området är mycket bristfällig, brukar det i allmänhet endast vara industrien som blir föremål för mätning.

En undersökning av denna typ har nyligen utförts i Norge av cand. oecon. Rolf Pedersen.¹ Han har gått fram på den enkla och även här i Sverige ofta använda vägen att dividera ett produktionsindex med ett sysselsättningsindex. Resultatet blir att om produktionen per sysselsatt 1938/39 betecknas med 100, hade den 1945 sjunkit till 55 och beräknades ännu 1948 endast ha stigit till 85 à 90. För Sverige uppger Konjunkturinstitutet enligt motsvarande beräkningar produktionen per arbetstimme 1945 till 99 och 1948 till 114, om 1939 års siffra sättes lika med 100.

Författaren går så igenom vilka faktorer som kan tänkas ha inverkat på produktivitetsnedgången och pekar på kapitalförslitningen, råvaru- och bränslebristen, frånvarofrekvensen, arbetskraftens rörlighet osv., alla alltför välkända också i Sverige för att behöva diskuteras närmare här. Han påpekar att staten kan uppmuntra till en produktivitetsstegring på två vägar, nämligen dels genom propaganda dels genom utformningen av den ekonomiska politiken. Hittills har man i Norge mest följt den förra vägen och anslagit 600 000 kr till propaganda och

¹ Økonomi. Skriftserie utgitt av Næringsøkonomisk Forskningsinstitut, Oslo. Nr 7, september 1949.

upplysningsverksamhet, tydligen bl. a. i liknande former som den svenska annonseringen om Hopp-Jerka. Författaren anser emellertid, att detta varit till ringa eller ingen nytta och kräver radikala åtgärder för att stimulera till ökade insatser både från arbetarnas och företagsledningarnas sida. Han föreslår sålunda en starkare lönedifferentiering, omläggning av penning- och finanspolitiken så att samhällsekonomisk balans uppnås och jämvikt uppstår på arbetsmarknaden, förändringar i skattesystemet för att sänka marginalskatten samt slutligen upphävande av priskontrollen eller, om detta inte är möjligt, en liberalare prissättning. En effektivitetsökning borde således inte omedelbart resultera i en prissänkning, som ju knappast kan verka stimulerande på företagen.

Alldeles oberoende av vad man har för mening om de åtgärder som författaren till denna norska skrift anser böra vidtagas för att förbättra produktiviteten, är en undersökning av denna art givetvis av stort ekonomiskt intresse. Man har ju här en variabel bland många andra, som påverkar levnadsstandardens höjd, men en variabel som åtminstone i viss mån är påverkbar genom rationalisering osv. Man måste emellertid varna för att dra alltför vittgående slutsatser av resultaten och utläsa mer ur siffrorna än vad de säga. Det förefaller åtminstone mig vara alldeles missvisande att som förf. gör kalla det mått han använder för »teknisk effektivitet». Visserligen är detta liksom produktivitet ett mycket diffust begrepp, men det torde föreligga en sammanblandning av vad jag skulle vilja kalla samhällsekonomisk och företagsekonomisk effektivitet. Med en näringsgrens samhällsekonomiska effektivitet menar jag då dess förmåga att per sysselsatt eller per arbetstimme åstadkomma ett stort nettobidrag till nationalprodukten. Det är uppenbarligen detta som är av betydelse

för levnadsstandardens höjd, även om flera andra faktorer också inverkar på denna, t. ex. den produktiva befolkningens andel av hela folkmängden. Som kriterium på företagsekonomisk effektivitet måste däremot givetvis ställas, att företaget producerar till så låga kostnader som möjligt.

När det gäller att mäta dessa båda effektiviteter uppstår emellertid betydande svårigheter, även om vi håller oss till industrien, där problemen sannolikt är mindre än i andra näringsgrenar. Svårigheterna beror framför allt på prisnivåns förändringar. Den samhällsekonomiska effektiviteten skall visserligen principiellt avse ett värde per sysselsatt, men man kan ju inte rimligen påstå att en näringsgrens samhällsekonomiska effektivitet ökar därför att priset stiger på dess produkter. Man måste alltså tillgripa ett indexförfarande, som på något sätt eliminerar prisförändringarna. Ett vanligt produktionsindex avser att mäta industriens totala nettoproduktvärde vid oförändrade priser, och dividerar man detta med ett sysselsättningsindex, så erhålles ett mått på den samhällsekonomiska effektiviteten. Detta är vad man gjort i den norska undersökningen, och de svenska siffror som anfördes är av precis samma slag. Dessa mått är principiellt just den sökta effektiviteten, men har tyvärr alltid samma svagheter som de produktionsindex från vilka de är beräknade. Sålunda tages i allmänhet ingen hänsyn till kvalitetsförändringar. Att detta kan betyda ganska mycket framgår av det exempel från konfektionsindustrin under mellankrigsperioden som Svénilson har givit (Textil och Konfektion 5/1949). Sömnadstiden för en kostym av 1926 års modell anges där till 590 min. år 1926 och 390 min. år 1936, alltså en nedgång med 34 %, eller, annorlunda uttryckt, en uppgång i produktionen per arbetstimme med 50 %. För

en kostym av 1936 års modell var emellertid år 1936 sömnadstiden 550—600 min., så att en vanlig mätning, där en kostym alltid räknas som en enhet, skulle ha givit till resultat en praktiskt taget oförändrad produktion per arbetstimme. Skillnaden mellan dessa båda resultat kan hänföras till en kvalitetsförbättring, och ett försummande av denna kan följaktligen leda till avsevärda fel.

En annan svårighet skall endast beröras mycket flyktigt här. Om nämligen den större produktionen per arbetstimme i konsumtionsindustrierna åstadkommes genom en väsentligt utökad maskinpark, som kanske måste förnyas vart femte år i stället för tidigare vart tionde, krävs en större arbetsstyrka i verkstadsindustrien för att bygga dessa maskiner. Bruttonationalprodukten blir då större enligt nuvarande sätt att räkna, eftersom produktion av maskiner ingår, men någon reell förändring har inte ägt rum, då maskinerna helt används i konsumtionsvaruproduktionen.

Den företagsekonomiska effektiviteten bör principiellt, som ovan påpekats, mätas med kostnaden per producerad enhet. I praktiken är detta emellertid inte möjligt, eftersom prisnivåförändringar omöjliggör jämförelser i tiden och olikheter i kostnadsberäkningar jämförelser mellan olika företag. Av denna anledning har man försökt med andra mått som inte lider av dessa svagheter, men kanske i stället av andra. Då har också produktionen per arbetstimme (PAT) kommit i åtanke. Det måste emellertid understrykas, att PAT icke är identiskt med företagsekonomisk eller »teknisk» effektivitet. Ett företag med låg PAT kan mycket väl tänkas arbeta effektivt, om man t. ex. i stället fullständigt utnyttjar en dyrbar råvara. Detta hindrar emellertid inte, att PAT ändå kan vara synnerligen användbart som en indikator. Om nämligen en företagare finner att PAT

på hans företag sjunker, behöver detta visserligen inte innebära, att det är sämre skött än tidigare, men om han inte omedelbart kan utpeka orsaken, är det ett incitament för honom att undersöka i vilken avdelning förändringen är att söka osv. När han funnit orsaken, kan han ta ställning till om den är »naturlig» och tillätlig, t. ex. en kvalitetsförbättring eller bättre tillvaratagande av råvaran, eller om det föreligger någon ofullkomlighet som bör arbetas bort. Samma resonemang kan givetvis föras, om företagsledaren kan jämföra sitt eget företag med andra i samma bransch. Det visar sig nu, att det PAT-begrepp som är mest ändamålsenligt för denna typ av jämförelser inte är detsamma som vid en analys av den samhällsekonomiska effektiviteten. Man bör sålunda beräkna ett produktionsindex med resp. varors arbetsåtgång som vikter i stället för priserna, och därefter dividera med antalet arbetstimmar. Ett PAT-mått konstruerat på detta sätt visar skillnaden i arbetsåtgång för den aktuella produktionen med dagens teknik och med basperiodens. Det är f. ö. ofta enklare att tala om arbetsåtgången per producerad enhet i stället för produktionen per arbetstimme. Uppgifter av detta slag har under de senaste tio åren insamlats av den amerikanska Bureau of Labor Statistics. Man studerar där arbetsåtgången per enhet i olika processer vid en viss tillverkning och försöker att genom klassificering av företagen så långt som möjligt påvisa var skillnaderna i arbetsåtgång ligger.

Sådana undersökningar säger å andra sidan ingenting om företagets eller branschens samhällsekonomiska effektivitet. Innan man kan tolka siffror över »produktivitetsutvecklingen» måste man därför veta mera preciserat vad de avse att mäta. Man får ju förutsätta, att de som utför beräkningarna i allmänhet vet vad de mäter!